

הלל גפן

חנוכת המקדש

בהזדמנויות שונות במשך ההיסטוריה היהודית חנכו את המשכן ואת המקדש. בפעם הראשונה הייתה זו חנוכת המשכן על ידי קרבנות הנשיאים, ככתוב: "ויקריבו הנשאים את תנבת המזבח ביום המשח אתו ויקריבו הנשאים את קרבנם לפני המזבח". גם כאשר נבנה בית המקדש הראשון על ידי שלמה חנכוהו, כפי שנאמר: "ויזבח שלמה את זבח השלמים אשר זבח לה' בקר עשירים ושנים אלה וצאן מאה ועשרים אלה ויחנכו את בית ה' המלך וכל בני ישראל".¹ וכן כאשר עולי הגולה בימי עזרא בנו את הבית השני הם חנכו אותו, ככתוב: ושיצא ביתה דנה עד יום תלתה לירח אדר די היא שנת שת למלכות דריןוש מלכא. ועבדו בני ישראל כהניא ולויא ושאר בני גלותא תנבת בית אלקא דנה בחדוה. והקרו לחנוכת בית אלקא דנה תורין מאה דכרין מאתין אמרין ארבע מאה וצפירי עזין לחטיא (לחטאת) על כל ישראל תרי עשר למגין שבטי ישראל.² גם לעתיד אנו מצפים לחנוכת בית המקדש שיבנה במהרה בימינו, כפי שמתואר בספר יחזקאל:³ "שבצת ימים יכפרו את המזבח וטהרו אתו ומלאו ידו (ידיהו): ויכלו את הימים והיה ביום השמיני והלאה יעשו הכהנים על המזבח את עולותיכם ואת שלמיכם ורצאתי אתכם נאם אדני ה'".⁴

מה הוא בעצם עניינה ומשמעותה של חנוכת המקדש? האם יש בה חיוב, או שמא היא באה לבטא שמחה בעלמא, שמחתו של עם ישראל על שזכה לבנין המקדש?

1. במדבר ו', י.
2. מלכים א', ח-טג.
3. עזרא ו', טז-יז.
4. יחזקאל מג, כו-כו.

חינוך המזבח

"כל הכלים שעשה משה ושיחתו מקדשתו, מכאן ואילך עבודתו פתוחה"⁵. כלומר: כלי שרת שהוקדשו בפה, קדושים קדושת דמים בלבד, ועדיין אינם ראויים לעבודה עד שיהיו קדושים קדושת הגוף. כלים שעשה משה משיחתו בשמן המשחה קידשה אותם בקדושת הגוף, וכלים שעשו במשך הדורות התקדשו על ידי עבודה

בהם. המשנה במסכת מנחות⁶ מפרטת את העבודות המתנכות כל כלי: "שאינן פתוחין את פזבז הזהב אלא בקטורת הספיס, ולא פזבז העולה אלא בתמיד של שחר, ולא את השולחן אלא בלחם הפנים בשבת, ולא את הפנורה אלא בשבעה נחתייה בין הערבים".

במשנה זו מוכח שיש צורך לחנך את המזבח, וחינוכו הוא על ידי הקרבת תמיד של שחר. המקור לחינוך המזבח הוא בפרשת המילואים, חנוכת המשכן: "וזה אשר תעשה על המזבח כבשים בני שנה שנים ליום תמיד. את הכבש האחד תעשה בבקר ואת הכבש השני תעשה בין הערבים"⁷, "שני בין הערביים ולא ראשון בין הערביים"⁸, מכאן שהמזבח מתחנך בתמיד של שחר דווקא ולא בתמיד של בין הערביים. לצורך הדיון דלהלן חשוב לנו להדגיש שהדברים נפסקו להלכה ברמב"ם⁹:

"טעו או שגגו אפילו הזידו ולא הקריבו תמיד של שחר יקריבו תמיד של בין הערבים. בנה דברים אפורים בשנתחנך הפזבז, אבל היה פזבז חדש שעדיין לא קרב עליו כלום, לא יקריבו עליו תחילה בין הערבים, שאין פתוחין פזבז העולה אלא בתמיד של שחר".

5. שבעות טו, ע"א.

6. מט, ע"א.

7. שמות כ"ט, לח-לט. בזה מוסברים: א. פשר הכפילות בין פרשה זו לבין פרשת התמיד שבחומש במדבר. ב. מה היא השייכות של קרבן התמיד לפרשתנו שעוסקת במילואים. לפי הגמרא במנחות יוצא שפרשתנו עוסקת בחינוכו של המזבח, שאינו מתחנך אלא בתמיד של שחר.

8. מנחות נ, ע"א.

9. הלכות תמידין ומוספין פרק א, יב.

חנוכת המקדש

האם מה שנאמר בפרשת המילואים מחייב גם לדורות? לדעת הרמב"ם¹⁰, פרשת המילואים נאמרה לשעתה בלבד, ואינה מצוה לדורות, ומשום כך אין למנות אותה במנין המצוות. מחמת כך הרמב"ם חלק על בה"ג שמנה במנין המצוות את חנוכת המזבח:

"השורש השלישי שאין ראוי לפנות מצות שאין נהגות לדחות... ואני נפלא פזה שפנה אלו הלאוין... וכן יפנה גם כן בכלל מצות עשה אפרו: 'עשה לך שרף ושיים אותן על נס', ואפרו 'קח צנצנת אחת ותן שבה פלא העומר ען', כפז שפנה תרופת הפכס וחנוכת המזבח".

הרמב"ן השיג על הרמב"ם וכתב שיש מצוה מן התורה לחנך את המזבח. כראיה לשיטתו הוא מביא את המשנה במנחות האומרת שיש לחנך את המזבח בתמיד של שחר. כמו שראינו לעיל גם הרמב"ם פסק להלכה כאותה משנה, ואם כן מדוע לא מנה זאת כמצוה? הרשב"ץ¹¹ וה"מגילת אסתר" מסבירים שהרמב"ם אינו סובר שהלכה זו נחשבת למצוה בפני עצמה, והטעם הוא משום שהחינוך נעשה על ידי קרבן התמיד ואין כאן שום דבר נוסף על מצות הקרבת התמיד. לעומתם, טוען הר"י פערלא¹² שיש בחינוך המזבח עניין נוסף, כיוון שיש לחנך את המזבח דווקא בתמיד של שחר, ואם לא חנכוהו בתמיד של שחר אסור להקריב עליו.

חנוכת המזבח על ידי החשמונאים

גם בימי החשמונאים עשו חנוכת המזבח, כפי שמסופר בספר מקבים א:

"(פג) ויראו את פזבח העולה כי חולל, ויועצו לב יחדו כדת פה לעשות. (פד) ותהי העצה היעוצה לנתנץ את הפזבח עד רדתו, לבלתי היות להם לפכשול, יען כי חיללוהו זרים. וייתצו אתו. (פה) ויניחו את האבנים על הר הבית אל פקוס פלוני אלפוני, עד אשר יקום נביא בישראל להותתם את אשר יעשון. (פו) ויקחו אבנים שלפזות אשר לא עלה עליהן ברזל, ככתוב בתורת ה' ויבנו פזבח חדש כתבנית הראשון".

ואח"כ מסופר עוד:

"(פז) ויהי ביום החפשי ועשרים לחדש התשיעי הוא כסלו, בשנת שפונה וארבעים ופאה, וישכימו בבוקר ויעלו עולות על הפזבח החדש כפשפט. (פח) ויחנכו את הפזבח בעצם היום אשר טפאו אותו הגויים, ויהללו לה'".

10. "ספר המצוות" שורש ג.

11. "זוהר הרקיע" אות נ.

12. בפירושו לשהמ"צ של רס"ג, פרשה מט.

בשירים ובכינוחות בחלילים ובפצ'צ'לים. (ג) ויפלו על פניהם וישתחוו לה' על אשר נתן להם עוז ותשועה. (נד) ויחגו את חנוכת המזבח שמונת ימים, ויעלו עולות ותודות בשמחת לבבם".

הרמב"ן, ברצותו להוכיח את מצות חנוכת המזבח, מראה כיצד מצוה זו קוימה על ידי הנשיאים, על ידי שלמה, על ידי עזרא ולעתיד לבוא. הרמב"ן "מדלג" על חנוכת המזבח בימי החשמונאים. ישנם שתמהו על השמטה זו¹³, כיוון שבספר מקבים מפורש שהחשמונאים נתצו את המזבח הישן שנטמא על ידי היוונים, ובנו במקומו מזבח חדש וחנכו אותו.

לעני"ד, נראה שהקושי אינו קושי גדול, כיוון שספר חשמונאים לא נחשב ספר מוסמך עבור הרמב"ן. כידוע, ספרי החשמונאים נכתבו בעברית, אך המקור העברי אבד מאיתנו, ומה שנשמר הוא תרגום של ספרי החשמונאים ליוונית. את התרגום הזה חזרו ותרגמו לעברית בתקופה מאוחרת יותר. ברור שתרגום אינו זהה בדיוק למקור, ואיננו יודעים מי תירגם את הספרים ליוונית, את מה הוא רצה להדגיש, ומה הוא השמיט וכד'. למשל: בספרים אלו שדיברו על חנוכת המזבח לא מופיע נס פך השמן. לכן יתכן שהרמב"ן לא רצה להסתמך על ספרי החשמונאים, והעדיף להוכיח את קיומה של מצות חנוכת המזבח ממקראות מפורשים שנאמרו לגבי המשכן, בית ראשון ובית שני. כמוכן שלאחר שהרמב"ן הוכיח את שיטתו מאותן מקראות, יהיה מאוד מתאים לומר שגם החשמונאים קיימו מצוה זו.

ההבדל בין חנוכת המזבח בימי החשמונאים לבין שאר החנוכות

חנוכת המזבח מתאפיינת בשני גורמים מרכזיים: הקרבת קרבנות מיוחדים, ושמחה. גם בחנוכת המזבח בימי החשמונאים אנו מוצאים את שני הגורמים הנ"ל. אך יש לעמוד על הבדל משמעותי בין מאורע זה לבין יתר ההזדמנויות בהן חגגו את חנוכת המזבח. בשאר הפעמים הייתה הוראת שעה שאפשרה לעבור על דברי תורה ביחס לפרטים מסוימים הקשורים לחגיגת האירוע. בחנוכת הנשיאים הקטירו קטורת, כמו שכתוב "כף אחת עשרה זהב מלאה קטורת"¹⁴, והקטירה על מזבח החיצון, למרות שאין קטורת באה נדבה בין על מזבח הפנימי ובין על מזבח החיצון, ואין קטורת באה על מזבח החיצון אפילו של ציבור¹⁵. כמו כן הם הביאו שעיר עזים אחד לחטאת, למרות שאין חטאת באה נדבה¹⁶.

13. הרב יהודה זולדן, בספרו "מועדי יהודה וישראל", עמ' 209-211. הרב זולדן ניסה למצוא סיבה להשמטה זו, וטען שמצות חנוכת המזבח מתקיימת רק אם המזבח נבנה כחלק מבנין מחודש של כל בית המקדש, שאז חנוכת המזבח היא למעשה חנוכת המקדש. אבל אם המקדש קיים, ורק המזבח נבנה מחדש, אין כאן מצוה של חנוכת המזבח.

14. במדבר ז', יד.

15. מנחות נ'.

16. רמב"ן במדבר ז', יג.

הרמב"ן בפירושו על התורה¹⁷ עמד על כך, ואמר שכוונתם של הנשיאים הייתה לחנוך את המזבח בכל המינים הקרבים עליו: "על כן הביאו מנחה וקטורת ועולה וחסאת ושלמים. והקטורת והחסאת הוראת שעה, שאינם באים בנדבה, אבל להשלים בחנוכה כל הקרבנות נעשה כן". כמו כן הנשיאים הקריבו את קרבנותיהם במשך שנים עשר יום רצופים, כולל שבת, למרות שאין מקריבים קרבנות נדבה בשבת, וגם זו הייתה הוראת שעה¹⁸.

בחנוכת בית ראשון נאמר¹⁹: "ויעש שלמה בעת ההיא את החג וכל ישראל עמו קהל גדול מלבוא חמת עד נחל מצרים לפני ה' אלהינו שבעת ימים ושבעת ימים ארבעה עשר יום". הגמרא²⁰ לומדת מכאן שאין מערבין שמחה בשמחה, ומשום כך חנוכת הבית הראשון החלה שבעה ימים לפני חג הסוכות, ואח"כ עשו את חג הסוכות. לפי זה נמצא שלא צמו ביום הכיפורים, כמו שאומרת הגמרא:

"אפר רבי פרנץ אפר רבי יוחנן: אותה שנה לא עשו ישראל את יום הכפורים, והיו דואגים ואופרים: שפא נתחייבו שונאיהן של ישראל כלייה, יצתה בת קול ואברה להם: כולכם פוזענן לחיי העולם הבא. פאי דרוש? אפרו: קל וזוטרי, ופה פישכן שאין קדושתו קדושת עולם, וקרנן יחיד – דוחה שבת דאיסור סקילה, פקדש, דקדושתו קדושת עולם, וקרנן ציבור. ויום הכפורים דעניש כרת – לא כל שכן?"

גם בחנוכת המזבח בימי עזרא הוקרבו קרבנות מיוחדים:

"הבאים מהשבי בני הגולה הקריבו עלות לאלהי ישראל פרים שנים עשר על כל ישראל אילים תשעים וששה כבשים שבעים ושבעה צפירי חטאת שנים עשר הכל עולה לה'²¹."

הגמרא²² עמדה על כך שלכאורה מופיעים בפסוק זה שני ביטויים סותרים. שנים עשר השעירים נקראים בתחילה "צפירי חטאת", ובסוף הפסוק נאמר "הכל עולה לה!!! ומשום כך הסבירה שמדובר על חטאת כזו שאינה נאכלת, ובנקודה זו היא דומה לעולה שאינה נאכלת, ואלו שעירי עבודת כוכבים שבשרם

17. במדב' ז', יג.

18. במדב' רבה פרשה יד: "ביום השביעי נשיא לבני אפרים וגו' מנין שיום השבת היה לפי שכבר אמרנו אותו יום שהתחילו הנשיאים יום ראשון היה מכאן את למד שיום ז' להקרבה שבת היה שלא תאמר היאך חלל את השבת והלא אין קרבן יחיד דוחה את השבת וזה הקריב בשבת אמר הקב"ה לא על פיו עשה שאני אמרתי למשה נשיא אחד ליום נשיא אחד ליום יקריב את קרבנו לחנוכת המזבח בלא הפסק יקריב זה אחר זה הוי אפרים מעוז ראשי לכך נאמר ביום השביעי נשיא לבני אפרים וגו'". וראה גם אבן עזרא שם, ורמב"ם הלי מעשה הקרבנות ב', טו.

19. מלכים א', ח-סה.

20. מועד קטן ט, ע"א.

21. עזרא פרק ח', לה.

22. הוריות ו, ע"א.

נשרף ואינו נאכל: "דחנא, רבי יהודה אומר: על עבודת כוכבים הניאוס, ואמר רב יהודה אפר שפאל: על עבודת כוכבים שעשו בימי צדקיהו". השאלה המתעוררת היא כיצד שעירים אלו כיפרו על עבודת כוכבים שעשו בימי צדקיהו, הרי בימי צדקיהו עבדו עבודה זרה במטיד, והקרבת אינו מכפר אלא על השוגגים! ותשובת הגמרא היא "הוראת שעה היתה".

ואף הנבואה על חנוכת הבית לעתיד לבוא אינה מדקדקת בפרטי ההלכה הרגילים, כיוון שהנביא יחזקאל מתנבא: "שָׁבַעַת יָמִים יִכְפְּרוּ אֶת הַמִּזְבֵּחַ וְטָהְרוּ אֹתוֹ וּמָלְאוּ יָדוֹ לֶיְדִיוֹ", כלומר שיקריבו את קרבנותיהם גם בשבת! וכך כתב הרמב"ם²³:

"וכשם שהקריבו הנשיאים בחנוכת המזבח דברים שאין כפונת לדחות והקריבו בשבת כך הנשיא מקריב חנוכתו בשבת לעתיד כאשר פירש שם, וכן קרבנות שהקריבו בימי עזרא הבאים פה שני עלוהים היו ואינן נהגין לדחות".

בימי החשמונאים אנו מוצאים מהלך הפוך שמתאפיין בהקפדה על פרטי ההלכה. החשמונאים הקריבו עולות ותודות בלבד, כלומר קרבנות הבאים בנדבה, ולא הקריבו חטאות שאינן באות בנדבה. גם לחנוכת המנורה ביקשו שמן טהור בלבד, עד שנעשה להם נס פך השמן, ולא הסכימו להדליק בשמן טמא. כבר שאלו המפרשים²⁴ לשם מה היה צורך בנס כדי שיהיה להם שמן טהור, הרי בעצם היה אפשר להדליק בשמן טמא, כיון שטומאה הותרה בציבור! אחת מן התשובות²⁵ שניתנו לשאלה זו היא שדוקא כאשר חינכו את המזבח, היה צורך להקפיד שהחינוך יהיה בטהרה גמורה ולא על ידי דחיית הטומאה, כיון שחינוך הוא התחלה לכל הבא אחריו. כלומר שהיתה כאן נטיה להקפיד על גדרי ההלכה, להדר בקיום המצוה²⁶, ומשום כך חיפשו דוקא שמן טהור. חנוכת המזבח על ידי החשמונאים באה לאחר מאבק עיקש נגד היוונים שגזרו גזירות על קיום המצוות, ובאו לקצץ בגדרי ההלכה. מסתבר שהחשמונאים ראו צורך לנקוט פעולה הפוכה ולחזק את ההלכה ואת גדריה.

23. הלכות מעשה הקרבנות ב, טו.

24. עסקו בשאלה זו הפני יהושע שבת כא-ב, שו"ת חכ"צ ס"י פז, ראש יוסף שבת שם.

25. ראה גליוני השי"ס שבת שם.

26. יתכן שמשום כך יש להידור המצוה מקום מיוחד בהלכות חנוכה. בדרך כלל אין להידור המצוות גדרים מדויקים. הרוצה להדר במצות אתרוג קונה אתרוג יפה יותר, נקי יותר, וזה הוא הידור המצוה. וכן בשאר מצוות. בחנוכה קבעו לנו חז"ל כיצד להדר: המהדרין מדליקים נר לכל אחד ואחד, והמהדרין מן המהדרין מוסיף והולך. ואכן, צורת ההדלקה של המהדרין מן המהדרין נקבעה בעם ישראל כעיקר המצוה, עד שבשלחן ערוך אינה מופיעה כלל האופציה של עיקר המצוה "נר איש וביתו". הפוסקים מזכירים את האפשרות הזו לגבי מי שדחוק ואין לו מספיק נרות או מספיק שמן, אך לא ראינו אדם שידליק "נר איש וביתו" ללא שעת הדחק.